

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XXV

Івано-Франківськ, 2011

Сімейно-правова санкція як об'єкт наукових досліджень

УДК 340.130.24 + 347.6

В юридичній науці загальноновизнано, що особливості будь-яких галузевих санкцій зумовлені специфікою регульованих суспільних відносин і способом дії галузі на ці відносини, тобто предметом і методом правового регулювання. Власне невизнання специфіки сімейно-правових санкцій, ототожнення їх з цивільно-правовими санкціями є результатом недостатньої уваги до цієї проблеми в науковій літературі. Санкції, передбачені сімейним законодавством, є складовою всієї системи правових санкцій. Однак специфіка предмета і метода правового регулювання, яка визначає сімейне право як самостійну галузь права, зумовила особливості санкцій в сімейному праві, їх відмінність від цивільно-правових.

Поняття "санкції" тісно переплітається з такими правовими категоріями, як "відповідальність", "захист", "охорона". Різне розуміння цих понять часто призводить до їх ототожнення. Нерідко "відповідальність" розуміють як "санкцію" і навпаки. Крім того, галузева приналежність санкцій нерідко визначає і їх правову характеристику. Тому метою даної статті є розробка визначення поняття сімейно-правової санкції.

Дослідженням питання санкцій в юридичній науці займалися такі науковці в галузі теорії права, цивільного та сімейного права, як М. В. Антокольська, С. С. Алексєєв, С. М. Братусь, Є. М. Ворожейкін, В. П. Грібанов, Л. М. Звягінцева, О. С. Іоффе, І. С. Канзафарова, Д. М. Кархальов, О. О. Красавчиков, В. В. Лазарєв, О. Е. Лейст, М. В. Логвінова, М. С. Малєїн, Г. К. Матвєєв, В. Д. Примаєв, В. М. Протасов, З. В. Ромовська, А. М. Савицька, Г. А. Свердлик, Е. Л. Страунінг, В. О. Тархов, Р. О. Халфіна, Є. О. Харитонов, О. П. Чірков та інші.

Та з огляду на динаміку сімейних відносин та потребу в подальшому науковому дослідженні, проблема вироблення єдиного уніфікованого підходу до розуміння поняття санкцій в галузі сімейного права на сьогодні залишається актуальною.

У радянській юридичній літературі значна увага приділялася проблемам санкцій. Проте, багато суперечок і дискусій з приводу поняття санкції носили, по суті, термінологічний характер [1, с. 70-71, 306].

Зокрема, В. Н. Протасов визначав, що санкція – це та частина норми, яка вказує на заходи правового примусу, що настають за порушення диспозиції. При цьому, диспозиція – це елемент, що потребує забезпечення санкцією. Санкція – це елемент, змістом якого є негативні правові наслідки, заходи державного примусу; елемент, спрямований на забезпечення нормальної дії диспозиції [2, с. 76-78].

В теорії права вчені наголошують на тісному зв'язку юридичної відповідальності та санкції. Разом з тим, в літературі простежується тенденція до розмежування цих понять. Вважається, що санкція, як елемент правової норми, передбачає негативні наслідки для правопорушника та існує "... як потенція, що перетворюється в дійсність тільки в результаті правопорушення...". Таким чином, санкція правової норми існує завжди, а юридична відповідальність настає за умови порушення цієї норми. Крім того, юридична відповідальність завжди становить собою певне правове відношення, що складається між правопорушником і потерпілим, що не можна сказати про правову санкцію. Встановлення санкції за порушення положень норми права ще не породжує відношення відповідальності. Виникнення останньої пов'язується з конкретним юридичним фактом. Ці категорії відрізняються між собою і "... в часовому вимірі, а саме часом виникнення відповідальності і моментом застосування санкції... " [3, с. 335-336].

Досліджуючи питання юридичної відповідальності та її співвідношення з поняттям "санкція", А. П. Чірков підкреслював, що санкція є обов'язковим елементом правової норми, хоча може міститися в різних нормативних актах. Оскільки в санкції сконцентровані заходи державного примусу, а вона – невід'ємна частина норми, то слід визнати, що будь-який державний примус, опосередкований правом (правовий примус), завжди є санкцією. Тому, праві ті автори, які розуміють під санкцією усі заходи правового примусу або, інакше кажучи, усі заходи правової охорони [4, с. 16-20, 32-33].

Представники цивільно-правової науки визначають відповідальність як форму державного примусу, пов'язаного із застосуванням санкцій майнового характеру, які спрямовані на відновлення порушених прав та стимулювання нормальних економічних відносин юридично рівноправних учасників цивільного обігу [5, с. 172-173].

Відповідальність у цивільному праві пов'язана із поняттям "санкції". Тому О. Е. Лейст визначав санкцію як засіб державного примусу до виконання (додержання) вимоги норми, загроза примусом на випадок її порушення [6, с. 23].

Децю іншою є позиція вчених-цивілістів Г. А. Ствердлика і Є. Л. Страунінга, які можливість застосування санкцій не пов'язують із суб'єктивною стороною правопорушення (виною правопорушника), в той час як санкції є необхідною ознакою цивільно-правової відповідальності. Крім того, відповідальність передбачає покладення на порушника додаткових невігідних наслідків. В свою чергу, санкції не завжди пов'язані з додатковими невігідними наслідками. Цим і пояснюється позиція вчених, які наголошують на тому, що саме цивільно-правова відповідальність є різновидом санкцій [7, с. 8-10].

Варто звернути увагу і на те, що в цивільно-правовій науці заходи захисту визначають як передбачені законом санкції, які застосовуються в примусовому порядку або здійснюються добровільно у формі відновлення становища, яке існувало до

порушення, припинення дії, яка порушує право, визнання суб'єктивного права (чи факту) [8]. Таким чином, поняття "санкції" віднесено до правової площини захисту суб'єктивного права чи інтересу та ототожнюється зі способами захисту.

Погоджуємося, що заходи захисту цивільних прав та інтересів містять у собі цивільно-правові санкції (і не тільки їх), а останні, у свою чергу, містять у собі міри відповідальності. Правові категорії захисту, відповідальності та санкцій співвідносяться між собою в такий спосіб: заходи захисту складаються з організаційно-превентивних заходів і цивільно-правових санкцій [9, с. 13].

Отже, слід визнати, що термін "санкція" означає різні правові категорії. По-перше, під санкцією розуміють ту частину норми, яка вказує на заходи державного примусу у разі її невиконання. По-друге, терміном "санкція" позначають заходи впливу на учасників правовідносин, які як пов'язані, так і не пов'язані з примусовою силою держави, але такі, що породжують невідгідні наслідки для зобов'язаної особи. Тому санкцією в точному значенні цього слова слід вважати лише закладену в юридичній формі можливість (загрозу) примусу по відношенню до зобов'язаної особи на випадок невиконання нею обов'язку [10, с. 130-131].

Існує позиція щодо ототожнення юридичної та санкції. Зокрема, таку думку висловлював О. С. Іоффе, який визначав юридичну відповідальність як санкцію за правопорушення у вигляді настання негативних правових наслідків для правопорушника [11, с. 97]. Дійсно, можна говорити про можливість настання так званої сімейно-правової відповідальності, яка передбачена санкцією відповідної норми права (наприклад, ст. 164, 170 СК України). У такому розумінні санкція виступає як складовий елемент сімейно-правової норми. Але негативні наслідки для правопорушника, що передбачені ст.166 СК України, коли батьки, позбавлені батьківських прав, втрачають всі права, засновані на факті кровного споріднення з дитиною, відносно якої вони позбавлені батьківських прав, не є результатом виникнення сімейно-правової відповідальності. Тобто санкція, як частина правової норми, не може бути юридичною відповідальністю. Тому, санкцією можна назвати передбачені нормою права заходи державного примусу, які застосовуються до правопорушника.

Доктрина трудового права теж наголошує на необхідності розмежування поняття санкції та відповідальності і пояснює це тим, що санкція реалізується незалежно від вини суб'єкта, тому будь-яку міру відповідальності можна розглядати як санкцію, але не будь-яка санкція є мірою відповідальності [12, с. 8].

Представники кримінально-правової науки в силу особливостей власного предмета і метода правового регулювання та структури кримінально-правових норм розглядає санкцію як структурний елемент норми права і складову юридичної відповідальності [13, с. 146]

Наука сімейного права дещо по-іншому підходить до розуміння поняття санкції, визначаючи її з позиції інших правових інститутів. Зокрема, М. В. Антокольська пропонує вважати відповідальність видом санкцій, в результаті чого останні зводяться до двох груп: заходів відповідальності і заходів захисту [14, с. 98]. Ті заходи, які спрямовані на захист порушеного права, є заходами захисту. А ті, які містять в собі не тільки заходи охорони порушеного права, але і несприятливі наслідки для правопорушника, є заходами відповідальності. Відмінність полягає в наступному: заходи відповідальності переслідують мету покарання винного правопорушника, а заходи захисту спрямовані тільки на захист інтересів потерпілого. Відповідальність настає лише за наявності вини, заходи захисту застосовуються незалежно від вини. Відповідальність завжди припускає накладення на винного правопорушника додаткових несприятливих майнових наслідків або позбавлення його суб'єктивного

права, а заходи захисту можуть примусити порушника до виконання обов'язку в тому ж обсязі, в якому він не був виконаний добровільно [14, с. 96-103].

На думку З. В. Ромовської санкції - основна, але не єдина група державно-примусових заходів. Від інших вони відрізняються тим, що є державно-владною реакцією на факт протиправної поведінки. На думку вченої, санкція визначається державно-примусовим засобом дії на особу, яка не виконала свого правового обов'язку [15, с. 33-48].

Виходячи з усього вище сказаного, з урахуванням напрацьованих в теорії права та галузевих науках пропонуємо під сімейно-правовою санкцією розуміти частину матеріальної норми права, яка характеризується державно-примусовим характером і становить собою негативні правові наслідки для особи (осіб) в результаті недотримання нею (ними) сімейних прав та/або невиконання (неналежного виконання) сімейних обов'язків.

1. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина — М. : Юридическая литература, 1974. — 351 с.
2. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В. Н. Протасов — М. : Новый Юрист, 1999. — 240 с. — (Серия "Подготовка к экзамену").
3. Матузов Н. И. Теория государства и права: курс лекций / Н. И. Матузов, А. В. Малько — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001.—776 с.
4. Чирков А. П. Ответственность в системе права: Учебное пособие / А. П. Чирков — Калининград: Калинингр. ун-т, 1996. — 77 с.
5. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов — М. : Наука, 1972. — 282 с.
6. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. — М. : МГУ, 1981.— 239 с.
7. Свердлык Г. А. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие / Свердлык Г. А. , Э. Л. Страунинг. — М. : Лекс-Книга, 2002. — 208 с.
8. Кархалев Д. Н. Соотношение мер защиты и мер ответственности в гражданском праве России: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право" / Д. Н. Кархалев. — Екатеринбург: Урал. гос. юрид. академия, 2003. — 22 с.
9. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Ю. Д. Притика. — К., 2006. — 43 с.
10. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. — М. : Юридическая литература, 1976. — 216 с.
11. Йоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Йоффе. — М.: Госюриздат, 1975. — 872с.
12. Бодункова С. А. Санкции норм российского трудового права: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 "Трудовое право; право социального обеспечения" / С. А. Бодункова. — Екатеринбург, 2002. — 26 с.
13. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.3-тє вид., переробл. та доповн./ М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. — К.: Атіка, 2005. — 1064с.
14. Антокольская М. В. Семейное право. 2-е изд., перераб. и доп. / М. В. Антокольская. — М. : Юристъ, 2002 — 336 с.
15. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. — Львов: Вища школа, 1985. — 180 с.

Тонієвич Є. Д. **Сімейно-правова санкція як об'єкт наукових досліджень**

Дана стаття присвячена дослідженню поняття санкції сімейного права як елементу правового регулювання сімейних відносин. Окрема увага приділена співвідношенню понять "санкція", "відповідальність" та "захист".

Ключові слова: сімейно-правова санкція, відповідальність, захист, правовий примус.

Тониевич Е. Д. **Семейно-правовая санкция как объект научных исследований**

Данная статья посвящена исследованию понятия санкции семейного права как элемента правового регулирования семейных отношений. Отдельное внимание уделено соотношению понятий "санкция", "ответственность", "защита".

Ключевые слова: семейно-правовая санкция, ответственность, защита, правовое принуждение.

Toniyevych E.D. **Familial-Legal Sanction As The Object Of The Research**

The article deals with issues of the concept of familial-legal sanction as an element of the legal regulation in family relationships. The emphasis is paid to correlations of concepts of "sanction", "liability", "protection".

Keywords: familial-legal sanction, liability, protection, legal compulsion.